

UCES E QUEIRUGAS DE GALICIA

Por **HENRIQUE NIÑO RICOI**

ILUSTRACIONES: **CARLOS R. SILVAR**

Unha das formacións vexetais máis características de Galicia xunto a carballeiras e piñeirais é, sen dúbidas, a matogueira, constituída por arbustos de talla media ou pequena, sempre verdes, de follas pequenas ou por veces transformadas en espiñas que ocupa grandes superficies, por adaptarse perfectamente ao clima, de carácter oceánico (húmido, con pouca variación de temperaturas e sen longos períodos de seca) e a pobreza e a aridez dos solos galegos, principalmente aos de natureza silíceos.

ERICA ERIXENA

ERICA UMBELLATA

Nas matogueiras galegas abundan as plantas das familias ericáceas (uces, queiroas) e leguminosas (toxos, xestas). No número 8 de Cerna describimos os toxos galegos. Nesta ocasión imos tratar das ericáceas máis importante en Galicia.

O xénero *Erica* está formado por arbustos ou, excepcionalmente, árbores, de follas persistentes, verticiladas, frecuentemente lineares ou parecendo lineares debido ás marxes revolutas (reviradas); flores reunidas en inflorescencias de diversos tipos (umbelas, acios ou panículas); catro sépalos; corola campanulada, tubular ou urceolada (en forma de ola); oito estames que poden sobresaír de corola ou quedar incluídos nela; anteras con ou sen apéndices basais (prolongacións membranosas que colgan delas); froito en cápsula que se abre na madurez por catro valvas; sementes numerosas, moi pequenas de cor parda amarelenta ou pardo avermellada.

O nome *Erica* parece proceder do grego *ereikó*: romper, por atribuírselle a propiedade de disolver os cálculos. Os latinos tomaron *erica* para designar as especies deste xénero.

No referido aos nomes vulgares podemos facer dous grandes grupos. No primeiro incluímos as especies de porte arbóreo ou case: *E. arborea* e *E. australis*, coñecidas popularmente por uces ou urces, a primeira común ou branca, a segunda vermella ou moura.

No segundo grupo inclúense as especies tipicamente arbustivas de porte medio ou pequeno. Estas reciben todas os mesmos e numerosos nomes: queiroa, queirúa, queiruga, queiroga, carrasca, carroucha, etc. Nalgúñas zonas tamén as denominan carpazas, pero penso que este nome debe reser-

varse para as especies de xénero *Cistus*.

Con caracteres intermedios entre estes dous grupos queda a *E. scoparia*, arbusto de bo porte, para o que se utilizan ambas denominacións.

Hai intentos de adxectivar estes nomes para así definir cada unha delas, pero sen moito éxito. Así temos a queiruga das brañas ou veluda (*E. ciliaris*), por ser ese o seu hábitat máis característico e por ter caules novos e follas cubertos de pelos, a queiruga de cruz (*E. tetralix*) por formar esa figura as catro follas de cada verticilo, a queiruga de umbela (*E. umbellata*) por agruparse as súas flores nese clase de inflorescencia, a urce de vasoiras (*E. scoparia*) por utilizarse para a fabricación de tal trebello.

Case todas elas son plantas melíferas, seu néctar comunícalo ó mel unha cor moi escura e unha calidade que o fai moi apreciado. Moitas utilízanse como ornamentais, sobre todo as formas de corola branca (albinas), que se presentan en case todas as especies.

As *E. arborea* e *E. scoparia* tamén teñen utilidade en ebanistería, sendo a súa dura madeira moi boa para tallar, sobre todo obxectos pequenos como pipas. No pasado as especies de gran talla tiveron utilidade como combustible, ben directamente ou tras convertelas en carbón vexetal.

Este xénero está representado na península ibérica por 14 especies, das que 10 medran de xeito espontáneo en Galicia. Para identificalas pode resultar de utilidade a seguinte chave.

**ANTERAS
CON APÉNDICES NA BASE**

Follas coas marxes reviradas, ocultando enteiramente o envés.

As pequenas brácteas dos pedúnculos das flores non chegan ata elas por estar da metade dos mesmos para abaixo **E. arborea**

As pequenas brácteas dos pedúnculos das flores si chegan a elas por estar situadas baixo o cáliz

Follas en verticilos de tres, ovario sen pelos **E. cinerea**

Follas en verticilos de catro, ovario piloso **E. australis**

Follas coas marxes reviradas pero sen ocultar totalmente o envés

As marxes reviradas deixan ver case todo o envés, ovario sen pelos **E. mackaiana**

As marxes reviradas só deixan ver unha banda esbrancuxada, ovario piloso **E. tetralix**

**ANTERAS
SEN APÉNDICES BASAIS**

Anteras que non sobresaen da corola

Follas ovais ou lanceoladas, con cilios **E. ciliaris**

Follas lineares, sen cilios

Corola verdosa ou verde amarela, menor de 2,5 mm. **E. scoparia**

Corola rosa, lila ou purpúrea, raro branca, de máis de 2,5 m **E. umbellata**

Anteras que sobresaen da corola

Pedúnculos das flores do mesmo tamaño que os sépalos **E. erigena**

Pedúnculos das flores de tamaño dobre dos sépalos ou máis

Follas menores de 4 mm., en verticilos de tres, flores en umbelas **E. umbellata**

Follas de máis de 4 mm., en verticilos de 4-5, flores en panículas vagans

ERICA ARBOREA L.

arborea: semellante ou parecida a unha árbore, polo seu porte arbóreo

Arbusto ou pequena árbore de ata 4 m.; con follas de 3-7 mm. en verticilos de 3-4, lineares, coas marxes reviradas non deixando ver o envés; corola de 2,5-4 mm., campanulada, de cor branca; anteras con apéndices, sen sobresaír da corola.

Abunda en lugares frescos de bosques e matogueiras, frecuentemente próximos a cursos de auga.

ERICA AUSTRALIS L. (*E. occidentalis* Merino)

australis: do sur; occidentalis: do oeste, debe referirse á situación relativa respecto ao resto das queirugas.

Arbusto de ata dous m.; follas de 3-6 mm. en verticilos de 4, lineares, tan revolutas que non deixan ver o envés; corola de 6-9 mm., tubular, rosada ou avermellada; anteras que non asoman fóra da corola, con apéndices.

Atópase en matogueiras e bosques claros, escasea nas zonas de pouca altitude.

ERICA CILIARIS LOEFL. EX L.

ciliaris: relativo aos cilios, polas súas follas ciliadas.

Arbusto pequeno de ata 0,8 m.; follas de 2-4 mm. en verticilos de 3-4, ovais ou algo lanceoladas, coas beiras ciliadas e franxa esbrancuxada no envés; corola de 8-12 mm., tubular-urceolada, algo curvada ou xibosa, de cor rosa forte ou púrpura; anteras incluídas na corola, sen apéndices.

Abunda en brañas e zonas húmidas de toda Galicia.

ERICA ARBOREA

ERICA CINEREA L.

cinerea: cincento, da cor da cinza, polo ton cincento dos seus caules.

Pequeno arbusto de ata 0,7 m.; follas de 3-7 mm. en verticilos de tres, lineares, coas marxes tan revolutas que ocultan o envés; corola de 4-7 mm., urceolada, púrpura, rosada ou violácea; anteras incluídas na corola, con apéndices divididos.

Atópase en matogueiras, piñeirais e carballeiras aclaradas. É a queiroa máis abundante en Galicia.

ERICA ERIGENA R.ROSS (*E. mediterranea auct.*)

erigena: xentilicio medieval dos irlandeses, de Irlanda, por ser descrito por primeira vez dese país.

Arbusto de ata 1,5 m.; follas de 4-8 mm. en verticilos de catro, linear-lanceoladas, co marxe revoluta que só deixa ver unha liña estreita do envés; corola de 4-6 mm., algo ovoide, de cor rosada forte; anteras que sobresaen un pouco, sen apéndices.

Atópase en matogueiras e terreos húmidos.

ERICA MACKAIANA BAB.

mackaiana: dedicada a J.T.Mackai botánico escocés.

Arbusto de ata 0,6 m.; follas de 2-5 mm. en verticilos de 4, oblongas ou ovadas, coa marxe revirada pero deixando ver case todo o envés; corola de 5-6 mm., tubular-urceolada, de cor rosada ou púrpura; anteras incluídas na corola, con apéndices.

Atópámola en matogueiras e bosques claros co solo permanentemente húmido, principalmente cerca da costa.

ERICA SCOPARIA L.

scoparia: de scopa: vasoira, por terse utilizada para a confección de vasoiras.

Arbusto que pode chegar aos 2 m.; follas de 4-7 mm. en verticilos de 3-4, lineares, tan reviradas que case ocultan todo o envés; corola de 2-3 mm., campanulada, verdosa ou amarelenta, máis raro algo rosada; anteras incluídas na corola, sen apéndices.

En solos frescos de matogueiras e claros de bosques.

ERICA TETRALIX L.

tetralix: nome que lle daban os gregos a algunha queiruga.

Arbusto de ata 0,7 m.; follas de 3-6 mm. en verticilos de 4, de lineares a oblongo-lanceoladas, coas marxes reviradas que non deixan ver máis que unha franxa do envés, ciliadas; corola de 5-9 mm. urceolada ou algo tubular, rosada ou avermellada; anteras incluídas na corola, con apéndices.

Atópámola en brañas e matogueiras húmidas.

ERICA UMBELLATA LOEFL. EX L.

umbellata: provisto de umbelas

Arbusto de ata 0,5 m.; follas de 2-4 mm. en verticilos de 3, lineares ou algo lanceoladas, de marxes tan revolutas que non deixan ver o envés; corola de 3-6 mm., ovoide, intensamente rosada ou púrpura; anteras xeralmente sobresaíndo un pouco da corola, sen apéndices.

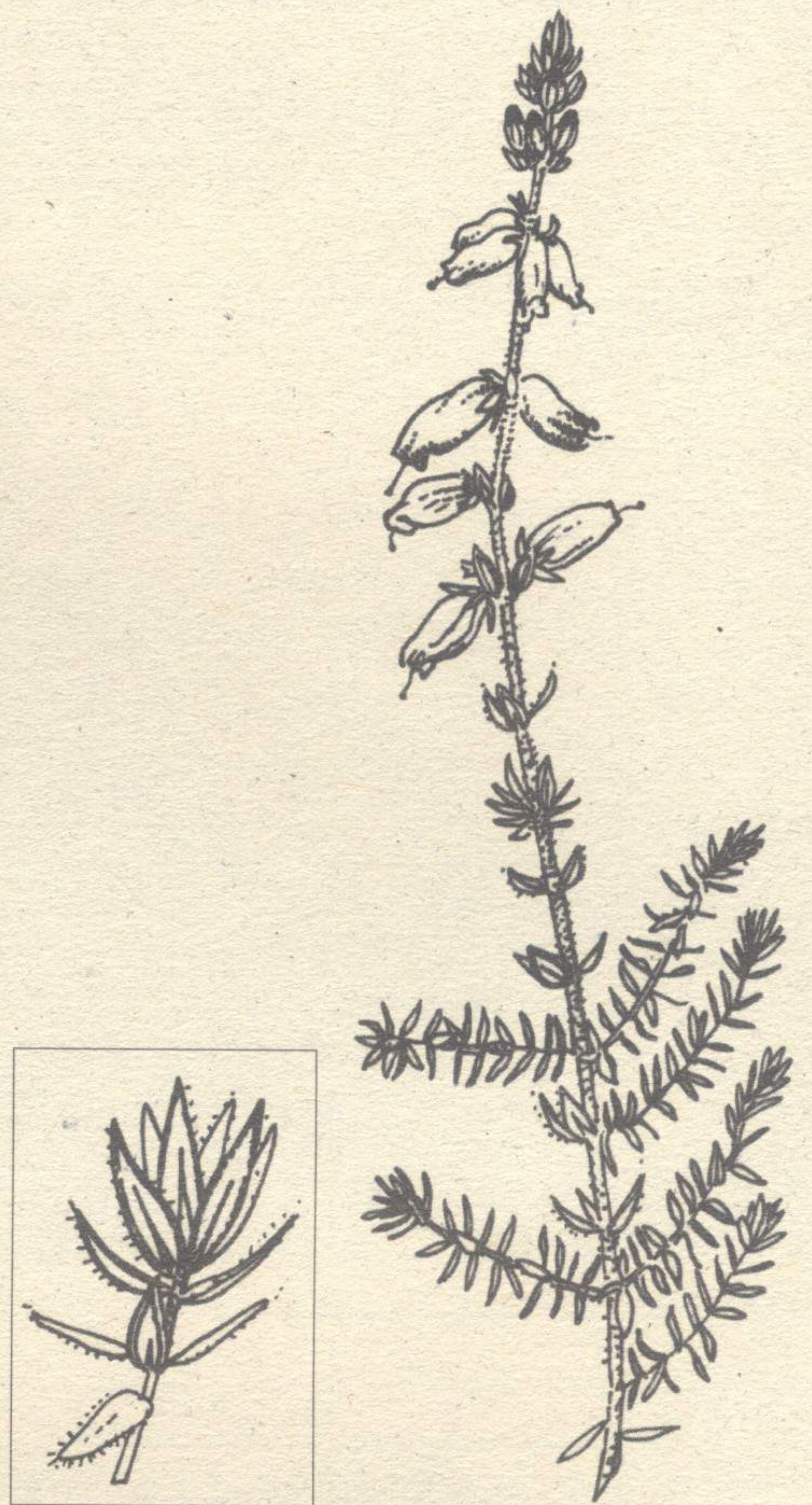
En lugares secos de bosques ou areas costeiros.

ERICA VAGANS L.

vagans: errante, por ter unha distribución pouco definida

Arbusto de ata 0,8 m.; follas de 5-10 mm. en verticilos de 4-5, lineares, coas marxes tan revolutas que ocultan case por completo o envés; corola de 2-4 mm. campanulada, rosada ou lila, a veces máis clara; anteras que asoman da corola, sen apéndices.

En matogueiras.

ERICA CILIARIS

ERICA CINEREA

PEQUENO GLOSARIO BOTÁNICO

(para bráctea, oblongo, ovado, oval, ovoide, ver Glosario nos números 6 e 8 de Cerna)

acio: inflorescencia simple na que os pedúnculos das flores van dispostos alternativamente ao longo dun eixe.

campanulado: de forma parecida a unha campá ou case.

cápsula: froito seco, cun só lóculo e varias sementes, que se abre na madurez.

ciliado: provisto de pelos finos e curtos, formados a xeito de pestanas.

lanceolada: con forma de punta ou ferro de lanza.

linear: prolongado e estreito coas beiras paralelas ou case.

panícula: inflorescencia composta na que os ramos van decrecendo da abaixo a arriba, tomando o conxunto un aspecto piramidal. En realidade é un acio de acios.

revolutas: dise das follas coas marxes máis ou menos enroladas sobre o envés.

tubular: de forma cilíndrica ou case.

umbela: inflorescencia na que os pedúnculos das flores, todos da mesma lonxitude, parten dun punto común como se foran os radios dunha esfera.

urceolado: de forma de ola.

valva: cada unha das divisións profundas nas que se abren cápsulas e outros froitos.

verticiladas: ramas ou follas que nacen ao mesmo nivel do caule e son máis de dúas.

BIBLIOGRAFÍA

AMARAL FRANCO, JOAO do (1.984).- Nova flora de Portugal, Vol. II. Lisboa

CASTROVIEJO, S. e col. (1.993).- Flora ibérica, vol. IV. Real Jardín Botánico, C.S.I.C. Madrid

GARCÍA, X.R. (1.991).- Guía das plantas con flores de Galicia. Ed. Xerais de Galicia. Vigo

LOSADA, E. e col. (1.992).- Nomenclatura vernácula da flora vascular galega. Consellería de Agricultura. Santiago

PRIETO, E. (1.984).- Glosario de términos botánicos. E.T.S.I.A. Madrid

EDIÇÃO DO CASTRO
DO GRUPO SARGADELOS

SADA-CORUÑA Tfnos. 620200 e 520937 Fax 623804

LIBROS GALEGOS FEITOS EN GALIZA

- Pra recuperar a nosa memoria histórica
- Pra estudar a nosa realidade presente
- Pra espallar as nosas formas culturais

NOVIDADES

Cadernos do SEMINARIO DE SARGADELOS:
- Clodio González Pérez, O REFRANEIRO DO MAR.

Publicacións do SEMINARIO DE ESTUDOS GALEGOS (Área de Ciencias Agrarias):
- CONGRESO AGRÍCOLA GALLEGO DE 1864 (ed. facsimilar).
- Varios, CONGRESO GALEGO DE PROTECCIÓN VEXETAL.

Serie / ENSAIO:

- Manuel Luis Casalderrey, CIENCIA, CONSUMO Y OTRAS COSAS.

Revista / LAROUCO:

- Antonio Rodríguez Colmenero, CORPUS-CATÁLOGO DE INSCRIPCIONES RUPESTRES DE ÉPOCA ROMANA DEL CUADRANTE NOROESTE DE LA PENÍNSULA IBÉRICA.